

AZ EGYENSÚLY EMBERE ■

*Katolikus válságtudat és vezetésvágy
Gyárfás Elemér politikai gondolkodásában*

Gyárfás Elemért a köztudat a két világháború közti erdélyi magyar politikai élet egyik legfontosabb és legvitatottabb személyiségként tartja számon. Már kortársai erősen ellentmondóan ítélték meg. Sokoldalú – bankári, politikusi, egyházi tisztségviselői és publicisztikai – tevékenysége ugyanis Gyárfást a nyilvánosság keresztútjébe állította. Egy első világháborús veterán, Tulics Kálmán szerint a fronton főhadnagyként és ügyvédként „nagyeszű és szimpatikus ember” benyomását keltette.¹ Ion Brătianu román miniszterelnök egyik, Raymund Netzhammer bukaresti katolikus érsekkel folytatott 1924-es beszélgetésében Majláth Gusztáv püspök embereként említette és a „javíthatatlan” magyarok képviselőjének

■
¹ *Élmények és epizódok.* Lejegyezte és írta Tulics Kálmán volt magyar királyi csendőr törzsőrmester. [S. l.], [s. a.], [s. n.], 295. A feljegyzés a Kolozsvári Állami Levéltárban [Arhivele Statului Cluj Napoca] levő Kelemen Lajos Hagyaték (fond 593) 48. száma alatt található.

Gyárfás Elemér
az 1930-as években

tartotta.² Alexandru Vaida-Voevod emlékiratában a magyarok legravaszabbikának nevezte.³ A korabeli magyar baloldal benne a „tőkés-kapitalista kizsákmányolók” és a klerikális reakció prototípusát látta (a rá jellemző nyelvezetben).⁴ Paál Árpád egyik 1930-ból származó feljegyzése mintegy a jobboldal bírálatát nyújtja: „...én például a Gyárfás Elemér bankvédő és bankmentegető felfogásával, kamatpártoló kimagyarázásaival, a pénzpolitikánk önzését takargató ügyeskedéseivel nem értek egyet. Tömegeink és népünk együtt maradására végzetesnek tartom.”⁵ Az összefarkózás és a közös védekezés szükségességének elve azonban megghiúsította a jobboldalon az ilyenszerű bírálatok nyilvánosságra kerülését: „Mégsem viszem piacra – mármint a kritikát, írja Paál –, mert Gyárfás egyéb vonatkozásban értékes helytállónk a románokkal szemben. Presztízsét letépni tehát nem szabad, mert ez több, mint amit helyébe állítani tudnánk. De a népnél való lélekállapotot sem tartom célszerűnek, hogy ellene felkavarjam. [...] Ez kár a népnek is, de igazságtalan volna Gyárfással szemben is.”⁶

Igazságtalanul bánt viszont Gyárfással az utókor, amikor 1989 előtt az uralmon levők kisebbségpolitikai tevékenysége érdemeit vagy egyszerűen elhallgatták, vagy önnön világnézetük fényének egyoldalú megvilágításába helyezték. Egy árnyaltabb és összetettebb kép csak most kezd kibontakozni róla a korával foglalkozó történetírás 1989 után lassan megújuló folyamatában. Így K. Lengyel Zsolt 1993-as, Erdélyben mindmáig alig értékelt disszertációjában Gyárfást mint az erdélyi kérdést rendezni akaró politikusok egyikét mutatja be, nem hallgatva el a csucsai paktum létrejöttében játszott szerepét sem.⁷ Bárdi Nándor Gyárfás társa-

■
² Raymund Netzhammer: *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*. II. München, 1996, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1316. Az 1924. július 8-i napló-feljegyzés.

³ Alexandru Vaida-Voevod: *Memorii*. III. Cluj-Napoca, 2006, Dacia, 40.

⁴ Jellemző erre pl. Kacsó Sándor Gyárfás-képe (Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyül az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezések*. II. Bukarest, 1974, Kriterion).

⁵ Paál Árpád: *Napló*. 1930. november 7-i feljegyzés. OSZK Kézirattár, Teleki Intézet Kézirattára, fond 625/ K 1951/97.

⁶ Uo.

⁷ Lengyel, Zsolt K.: *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928*. München, 1993, Verlag Ungarisches

Institut. Legújabbán uő: *A kompromisszum keresése*. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez. Csíkszereda, 2007, Pro Print.

dalmi érzékenységét és demokratizmusát a budapesti politikusi körökével hasonlítja össze, és rámutat arra a látszólagos ellentmondásra, hogy Gyárfás azokhoz képest baloldalinak tűnhetett, míg Erdélyben „a konzervatív-katolikus álláspont képviselőjének tekintették”.⁸ Egy 2003-ban megjelent tanulmányában alulírott megkísérelte Gyárfást a korabeli politikai-ideológiai színtéren elhelyezni őt nagyjából jobboldalra hajló konzervatív politikusként ábrázolva.⁹ Csucsuja István két évvel ezután Gyárfás gazdaságpolitikai elképzeléseit mutatta be egy ítéletektől tartózkodó és a kor gazdasági felfogásait nem érintő tanulmányban.¹⁰ A jelen dolgozatban a történetírás Gyárfásról alkotott és mindmáig kissé jellegtelen képét szeretnők tartalommal megtölteni, az őt egyúttal konzervatívnak és a katolikus álláspontok képviselőjének bemutató, de részleteiben mégiscsak elmosódó Gyárfás-képet kissé élőbbé tenni. Nem egy életút leírására törekszünk,¹¹ hanem inkább annak megvilágítására, hogy mit is kell értenünk Gyárfás konzervativizmusán, mit a katolicizmusán, valamint arra, hogy őt saját megnyilvánulásai alapján kora ideológiai koordináta-rendszerében és kisebbségpolitikus társai körében elhelyezzük. Hogyan befolyásolták nézeteit az 1918–1920-as évek, majd 1940 nagy megrázkódtatásai: változtak-e hatásukra, s ha igen, milyen irányba fejlődtek tovább, ellentmondtak-e korábbi véleményeinek? E tanulmányban a „katolikus válságtudat” és a „vezetésvágy” fogalmakkal szeretnénk Gyárfás politizálásának megértéséhez hozzájárulni. Mindezt annak tudatában, hogy egy minden kérdést megválaszó Gyárfás-életrajznak csupán előmunkálatai lehetségesek, amíg Gyárfás 1944-ben eltűnt irattára meg nem kerül, valamint a Majláth püspökkel folytatott – és Gyulafehérváron őrzött – gazdag levelezését szakszerűen fel nem dolgozzuk.

BIRTOKON BELÜL – A TÖBBSÉGI POLITIKUS

A Gyárfás Elemérről alkotott sokféle és egymásnak részben ellentmondó vélemény megértését (melyeknek azért Gyárfás megnyilatkozásaiban volt valóságalapjuk) elősegíti, ha e személyiség

⁸ Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio*, VIII. évf. 1997. 2. sz. 55.

⁹ Horváth Sz. Ferenc: A romániai Oszágos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években. *Magyar Kisebbség*, VIII. évf. 2003. 2–3. sz. 368–387.

¹⁰ Csucsuja István: Gyárfás Elemér korának gazdaságáról. In Csetri Elek – Egyed Ákos – Somai József szerk.: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. Kolozsvár, 2004, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 125–163.

¹¹ Gyárfás Elemér. *Romániai magyar irodalmi lexikon*. II. Szerkesztette Balogh Edgár. Bukarest, 1991, Kriterion, 104–106.; Gyárfás Elemér. *Erdélyi lexikon*. Szerkesztette Osváth Kálmán. Marosvásárhely, 2002, Mentor, 134–135.

szellemi-politikai koordinátáit a XIX. század végi újkonzervatív mozgalomba és a Prohászka Ottokár neve fémjelezte katolikus reformtörekvésekbe ágyazzuk be. Míg az ún. hagyományos konzervativizmus – 1848 előtti restaurációs álláspontját föladván – a liberális politikától már nem főleg alapvető értékeiben különbözött, hanem az ezek megvalósításának sebességéről vallott felfogásában, a nyugat- és közép-európai újkonzervatív áramlatok figyelmét a kapitalista fejlődés visszasságai, a gazdaság, a kultúra és a politikai élet területén végbemenő gyors változások és a szociális problémák kötötték le.¹² Mindez egy átfogó válságtudatban csúcsosodott ki, amelynek kiváltó okát sokan az új gazdasági és kulturális körülményekben, vagyis a mindent átfogó társadalmi jelenségekben vélték megtalálni. A munkásmozgalom fokozott, részben agresszív és a kor legújabb lehetőségeit (mint sajtó, egyesületek, szervezetek, utcai tüntetések) kihasználó fellépése a társadalmak azon rétegeinek tömörüléséhez vezetett, amelyek amúgy is a kapitalista fejlődés vesztesei voltak: Magyarországon mindenekelőtt a dzsentrikről, valamint értelmiségi, hivatalnoki és részben egyházi csoportokról van itt szó. Az újkonzervatív erők egyik tömbjét az 1880-as években kikristályosodó politikai katolicizmus hívei alkották. Ennek az áramlatnak a képviselője volt az 1895-ben főleg arisztokraták által alapított Katolikus Néppárt, és erre vezethető vissza olyan katolikus-keresztényszocialista személyiségek színre lépése ugyanakkor, mint Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor.¹³ Érdemes itt nyomatékosan rámutatni arra, hogy a századfordulón mindkét említett személy szociális érzékenysége és a kor valós gazdasági problémáira kidolgozott reformjavaslataik a katolikus-arisztokrata klérus rosszállását vonták magukra.¹⁴ Mindketten – és ezt Gyárfás politikai nézeteire való tekintettel emeljük ki – az uralkodó körökön és a vezetői pozíciókon kívül álltak, és a korabeli egyház- és közjogi harcok közepette egy katolikus-keresztény regenerációért, a magyar társadalom keresztény jellegének a megőrzéséért és a modern világ ún. „káros kinövései” ellen küzdöttek. A szakirodalom véleménye ugyanakkor ellentmondásos a korabeli nyelvhasználat megítélésében, főleg

■
¹² Szabó Miklós: *Az újkonzervatívizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, 2003, Új Mandátum, 14–22.

¹³ Uo. 122–124., 246–254.; Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*. Budapest, 1994, Gondolat.

¹⁴ Szabó: i. m. 250–251., 253.

annak tisztázásában, hogy mennyiben jelentette a „keresztény” szó hangsúlyosan azt, hogy „nem zsidó”, és hogy a Néppárt esetében lehet-e már politikai antiszemitizmusról beszélni.¹⁵

Ezekkel a bevezető megjegyzésekkel a Gyárfás fiatalkorára, szellemi indulásának idejére jellemző eszmei hátteret igyekeztünk érthetőbbé tenni. Az említett szakirodalom ugyanis az 1884-ben a Kisküküllő vármegyei Borzáson született Gyárfásnak főleg a két világháború közti tevékenységét vizsgálja anélkül, hogy nyilvánosságbeli szereplésének kezdeteit és a rá ható politikai, szellemi és egyházi befolyásokat elemezné. A fentebb röviden vázolt újkonzervatív és katolikus mozgalmak Gyárfásra gyakorolt hatását véleményünk szerint nem lehet túlbecsülni, hiszen megnyilatkozásaiban az 1900-as évek elejétől egészen élete végéig jóformán egyaránt kimutathatóak. A valláspolitikai írásaiban található kultúrkritikus megjegyzések újkonzervatív ihletettségű aktuálpolitikai iránya például akkor is kézzelfogható, ha elsődlegesen Szent Istvánnal foglalkoznak. Az ő uralmát, a kereszténység általa történt bevezetését és az országnak a nagy magyar királyok uralkodása alatti dicsőségét Gyárfás szembeállítja korának állapotával, hogy kortársait „puhaságra serény utódok”-nak,¹⁶ élehetetleneknek és gyöngéknek¹⁷ nevezhesse. A hanyatlás okát abban látta, hogy elmúltak azok a „boldog idők, midőn a keresztény hit oltalma alatt virult az állam és társadalom”.¹⁸ A „főváros romlott légkörével”¹⁹ egy bizonyos, nem részletezett decentralizáció jegyében „az egészséges vidéki központok”-at²⁰ állítja

¹⁵ Lásd Szabó és Gyurgyák János ellentmondó véleményét. Szabó: i. m. 179–182.; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris, 293.

¹⁶ Gyárfás Elemér: Szent István napján. In uő:

Egyenes úton 1901–1926. Dicsőszentmárton, 1926, Erzsébet Ny., 25. Gyárfás az 1920-as években két gyűjteményes kötetben adta ki korábbi publicisztikáját. Mindkét kötetben a tanulmányai elején a keletkezési

helyet és dátumot, a végén pedig a megjelenítő lap nevét (dátum nélkül) közölte. Mi ezt (mint e cikk esetében is) a következőkben így jelezzük: [Szováta, 1903. augusztus 20.; *Kis-Küküllő*].

¹⁷ Gyárfás Elemér: *Advent*. I. m. 30–32. [Budapest, 1903. december 8.; *Alkotmány*].

¹⁸ Uo. 31.

¹⁹ Gyárfás Elemér: *A katolikus egyetem*. I. m. 56. [Budapest, 1904. május 22.; *Keresztény Magyar Ifjúság*].

²⁰ Uo. 56.

szembe. A fiatalságot oda szerette volna küldeni tanulás céljából. Gyárfás nézeteiről az is sokat elárul, hogy egyik, a feminizmusról írt cikkében támogatásáról biztosítja ugyan ezt a mozgalmat, egyszersmind azonban erősen bírálja a középosztálybeli nők csupán fogyasztói, de semmit sem termelő életvitelét, és ennek okát is meglehetősen egyértelműen megnevezi: „A nő azért élvez a férfitől ingyenes eltartást, mert nemi viszonyban áll vele.”²¹ A társadalom ugyanis elvárja, hogy bizonyos pozíciókat betöltő férfiak egyedül tartsák el családjukat – bírálta Gyárfás végső soron saját osztályát. Korának társadalmi viszonyai között ezzel Gyárfás meglehetősen haladó álláspontot képviselt. De a nőket ő sem a mindennapi életbe akarta állítani, hanem eszményíti őket és végül elvont felmagasztalásukhoz jut, amikor ezt írja: „Mi egyebet is látunk a nőben, mint nemi vágyaink kielégítésének eszközét. Látjuk női méltóságát, látjuk homloka körül a dicsfényt, mely a Boldogságos Szűz áldott alakjáról sugárzik rá.”²² Egy szó sem esik tehát például politikai egyenjogúsításról, egyetemi tanulmányokról, kiképzésről, netán a nőknek a gazdasági életben való érvényesüléséről, vagyis a korabeli feminista mozgalom céljairól. Prohászka nyomán – akinek *Diadalmas világnézet* című főművét már megjelenése évében, 1904-ben cikkben méltatta²³ – Gyárfás is felismerte a katolicizmus megújulására történő kísérletek jelentőségét. Ezek a katolicizmust a modern világgal akarták kibékíteni. „A keresztény világnézet nem hátráltat minket a haladásban, hajlamaink, tehetségeink kifejlesztésében”²⁴ – vallotta, és cikkeiből kiderül, hogy messzemenően egyetértett Prohászka kiegyenlítő, a szociális, társadalmi és gazdasági kérdésekben kompromisszumokat kereső, annak idején haladónak számító és a hangadó katolikus körök által nem mindig osztott törekvéseivel. Az újkonzervatív és katolikus offenzíva részeként Gyárfás elutasította a néhány évvel azelőtt bevezetett polgári házasság intézményét, támogatta a katolikus sajtót (ő maga többször is közölt az antiszemitizmus terjesztésétől sem mindig visszariadó *Alkotmányban*, a Néppárt lapjában), szorgalmazta egy katolikus egyetem létrehozását, és aktívan részt vett katolikus egyesületek

■
²¹ Gyárfás Elemér: *A feminizmus és a kereszténység*. I. m. 176. [Kolozsvári Szent Imre Egyet. Évkönyve, 1908].

²² Uo. 183.

²³ Gyárfás Elemér: *Diadalmas világnézet*. I. m. 33–36. [Kolozsvár, 1904. január 3.; Közművelődés].

²⁴ Uo. 35.

és kongresszusok munkájában.²⁵ Végeredményben tehát a XIX. század végi katolikus regeneráción keresztül egy „keresztény Magyarországért”²⁶ és ugyanakkor a keletkező modern társadalom korabeli jelenségei ellen harcolt. A katolicizmus, illetőleg a kereszténység társadalomformáló tevékenységét azért is hirdette, mert szerinte a „szerencsétlen, önmagával meghasonlott modern embernek”²⁷ egy ilyen „harmonikus világnézetre”,²⁸ vagyis keresztény életvitelre van szüksége. Csupán ez képes ugyanis arra – és ez fényt vet Gyárfásnak a katolikus teológiától mélységesen befolyásolt emberképre –, hogy az emberben rejtőző bestiát megszelídítse: „Az ember, ha szabadon cselekszik, ha a lelkébe oltott pokoli akarat gátat nem talál, rosszabb az állatnál.”²⁹ Ezért tehát az embernek „korlátozásra van szüksége, mert természete az eredeti bűn következtében megromlott. És hazug elmélet az, hogy a szabadon cselekvő ember szükségképpen jót cselekszik”.³⁰ A társadalom korlátozására Gyárfás már az első világháború előtt két intézményt tartott a legmegfelelőbbnek: gazdasági, szociális és kulturális téren a kereszténységet, a politika terén pedig a kemény kézzel és lehetőleg egyedül uralkodó személyt. Mind a kereszténységnek a társadalompolitika terén játszott szerepét, mind a „nagy személy” működésének legitimitását illetően Gyárfás elképzeléseiben nagy jelentőséget kapott (bizonyára Prohászka hatására) az ellentétek kiegyenlítésének és harmonizálásának gondolata. A következőkben erre térünk ki bemutatván előbb Gyárfásnak a szociális kérdéstről kifejtett véleményét, majd a vezető egyéniségéről vallott nézeteit.

A szociális kérdést és a vele összefüggő szocialista gondolatvilágot Gyárfás konzervatív elvtársaival egyetértésben az „elfajult liberalizmus kudarc”-ával³¹ magyarázta. A liberalizmus ugyanis

²⁷ Gyárfás Elemér: *Előszó a kolozsvári Szent Imre Egyesület első évi Almannachjához*. I. m. 57.

²⁸ Uo.

²⁹ Gyárfás Elemér: *Május elsején*. I. m. 90. [Párizs, 1905. április 25.; *Ellenzék*].

³⁰ Gyárfás Elemér: *Imperializmus, individualizmus, kereszténység*. I. m. 144. [Budapest, 1906. január 5.; *Egyházi Közlöny*].

³¹ Gyárfás Elemér: *A katolikus ifjúság szociális akciója*. I. m. 68. [Budapest 1904. december 7-én, az Országos Immakulata ünnep alkalmával tartott első Katolikus Diákkongresszuson elmondott beszéd].

²⁵ Gyárfás Elemér: <i>Katholikus hazafiság</i> . I. m. 37–40. [Kolozsvár, 1904. január 10.; <i>Közművelődés</i>]; Uo.	53–56.; Uő: <i>Katholikus öntudat</i> . Uo. 159–165. [A Katolikus Népszövetség alakuló gyűlésén Dicsőszentmártonban	1908. február 16-án mondott beszéd. <i>Közművelődés</i> .
---	---	---

²⁶ Gyárfás: *Szent István napján*. I. m. 25.

megszüntette az embereket szorító évszázados korlátokat, tehát szabadságot adott nekik, aminek egyrészt előnyei is voltak, másrészt azonban egymástól sem védte meg őket kiszolgáltatva a szegényt a gazdagnak. A kizsákmányoltak összefogása (szocialista) szakszervezetekben – és Gyárfás ezen a ponton előrelátónak bizonyult – nem az osztársadalom érdekét szolgálja, hanem osztályérdekek kizárólagosságával egyenlő. Az ilyen összefogásból hiányzik a keresztény szellemiség, ami például a céhrendszerben az intézmények merevségét mérsékelte. Míg régebben az egyéni érdek meghajolt a közérdek előtt, a szocialista mozgalom „felfogatással fenyeget minden nemes intézményt, a társadalmat, az államot, az egyházat egyaránt”.³² Gyárfás elismeri természetesen (s erről szóló tanulmányában egyetértőleg említi Prohászkat és Giessweint)³³ a kizsákmányoltak összefogásának szükségességét. Ezt azonban a keresztény társadalom égisze alatt képzelte el. Az 1904-es, első katolikus diákkongresszuson ezért javaslatot terjesztett elő a szocializmus tanításainak tanulmányozásáról, keresztény szellemben való ismertetéséről, s szakkönyvtárak létesítéséről.³⁴ Az egyetemi ifjúságot arra is buzdította, vegyen részt gyakorlatilag a szociális akcióban, például keresztény munkásegysületek szervezése és vezetése útján. Mindebből kitűnik, hogy Gyárfás a munkásság vezetésének feladatát általa megbízhatónak vélt személyek kezében szerette volna látni addigi képviselői helyett: „Ha vezetőkre van szükség, lépjen elő a keresztény társadalom.”³⁵ És itt, ezen a ponton kapcsolható össze a szociális kérdéstről vallott nézete a társadalom vezetéséről és a demokráciáról alkotott véleményével. A szocializmus erkölcsi célja szerinte ugyanis az igazságosság és a teljes egyenlőség megvalósításában áll. Ám ezek Gyárfás szerint teljesen elérhetetlen ideálok, amelyek mint célok nemesek ugyan, gyakorlatba ültetésük azonban szolgáshoz és szenvedéshez vezet. Az igazságosság fogalma a gazdasági téren megvalósuló emberi szabadságért való küzdelmet jelenti. Ez azonban szerinte ellentmond az egyenlőségnek. A kettő közötti harmóniát, vagyis végeredményben a szociális kérdés megoldását – Gyárfásnak meglehetősen semmitmondó nézete szerint – „a szolidaritás,

■
³² Uo. 69.

³³ Uo. 67.

³⁴ Uo. 71.

³⁵ Uo. 70.

a szeretet, a testvériség eszméje³⁶ hozhatja létre. Főképpen az egyenlőség posztulátuma ellen kelt ki, lett légyen az gazdasági vagy politikai egyenlőség. Az utóbbi ti. minél nagyobb tömegeknek a politizálásban való részvételét jelenti. Gyárfás viszont kora egyik negatív ismérvének a „politikai téren zsarnokoskodó majoritások”-at³⁷ tartotta, s negatív emberképéből kiindulva ismételtelen azon a véleményen volt, hogy „a nagy tömeget [...] könnyű irányítani”.³⁸ Szerinte a munkásmozgalom üdvtant, sőt „új vallást”³⁹ hirdet, de végeredményben hamis „prófétái” manipulálják és félrevezető jelszavakkal elcsábítják a munkástömegeket. Ezzel szemben Gyárfás már az 1900-as évek elején az általa is erősen kritizált imperializmus pozitív vonásaként tartotta számon, hogy az „nem ismeri el és nem tartja üdvösnek az emberek teljes egyenlőségét sem erkölcsi, sem szellemi, sem politikai, sem gazdasági téren”.⁴⁰ Az egyenlőség helyett Gyárfás minden téren a „tekintély elvét” tartotta egyedül mérvadónak, követendőnek és helyesnek. Így az egyházi élet terén a juhok alárendeltek a pásztoroknak, a szellemi életben a tekintély fontosabb „a csapongó fantázia merész szüleményei”-nél.⁴¹ Ezeknél azonban még fontosabb a politikai élet, ahol a francia forradalom szentesítette azt az elvet, hogy minden állampolgár hathat országára sorsának intézésére. A korai Gyárfás egyik állandó vitatémája a francia forradalom által kimondott politikai egyenjogúsítás tétele volt. Ezzel az elvvel szemben Gyárfás szerint „a történelem arra tanít, hogy haladást, fejlődést csak azok a nemzetek tudnak fölmutatni, melyeknél egy nagy elme, akár egyéniségének erejére, akár politikájának helyességére támaszkodva túltette magát a tömeg zsarnokságán és ennek [...] helyébe a maga uralmát állította. A Napóleonok, Bismarckok és Kossuth Lajosok előbbre vitték nemzetük ügyét, de a civakodó parlamentek legfeljebb kerékkötőül szolgálhatnak”.⁴² Ezek szerint a széthúzó, örökké vitatkozó és gyakran döntésképtelen parlamentarizmus helyébe Gyárfás a keménykezű, döntéseit felvállaló, fegyelmezett politikus kultuszát helyezte, ily módon megelőlegezve a húszas-harmincas évek vezérelvét. Noha nézeteit a vezéregyéniségről nem dolgozta

■
³⁶ Gyárfás: *Május elsején*. I. m. 91.

³⁷ Uo. 90.

³⁸ Gyárfás: *Advent*. I. m. 26.

³⁹ Gyárfás: *Május elsején*. I. m. 87–88.

⁴⁰ Gyárfás: *Imperializmus, individualizmus, kereszténység*. I. m. 142.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo. 143.

ki részletesen, általános társadalomrendező elképzeléseiből kiindulva feltételezhető, hogy egy ilyen személyt vélt képesnek kora ellentmondó áramlatainak kiegyenlítésére, a társadalmi viszályok feloldására és egy tömegeket átfogó közös világnézet megfogalmazására. Egy ilyen kiegyenlítő személy tehát a társadalmi béke kedvéért az egymással antagonisztikusan szembenálló csoportok érdekközösségét tartaná szem előtt.

Ezek után felmerül a kérdés: hol helyezhető el Gyárfás korának politikai életében? Társadalmi szerepvállalásában része volt annak is, hogy a XX. század eleji Magyarország szociális feszültségeinek okát nemcsak a keresztény eszmeiség visszaszorulásában látta, és e problémák megoldását nemcsak egy autoriter politikus szerepvállalásától várta el, hanem nagy figyelmet szentelt a nemzetiségi kérdésnek is. Ezen belül Kisküküllő vármegyei származásánál fogva az erdélyi románság helyzetét és politikai nézeteit vizsgálta alaposabban. Kétségtelen, hogy Gyárfás a korabeli magyar nemzeti állameszme keretein belül mozgott, vagyis a magyar nacionalizmus, a politikai szupremácia és a nemzeti egység híve volt.⁴³ Mégis – noha az autonómia propagálásától visszariadt – a románsághoz való viszony elemzésekor erős bírálatnak vetette alá a magyar nemzetiségpolitikát, elutasította a nemzetiségek asszimilációjára irányuló törekvéseket és mindenfajta velük szemben elkövetett erőszakosságot. A dualizmus liberális nemzetiségpolitikáját azért tartotta elhibázottnak, mert az ugyan messzemenő szabadságot biztosított az egyének és a nemzetiségeknek is, de eredményes nemzetiségpolitikát már nem tudott felmutatni.⁴⁴ Gyárfás Mocsáry Lajos nemzetiségpolitikai elképzeléseit tartotta megfelelőnek, és cikkek hosszú sorában a magyarok és a románok érdekközösségét hirdette. Ennek létrejötte szerinte csak a két nemzetbeli szélsőségesek agitálása miatt hiúsult meg.⁴⁵ Keresztény világnézete és nemzetiségi elképzelései jellegzetes összefonódásáról tanúskodik mindkét néphez intézett kérdése 1908 pünkösdjé alkalmából: „Joga van-e egy népfajnak, mely véletlen az államhatárat kezeli, keresztülgázolni mindenben, családi életben, szerzett jogokon, valláson, tudományon a maga uralma érdekében? [...]

■
⁴³ Gyárfás Elemér: Az erdélyi románok. In uő: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Cluj-Kolozsvár, 1923, Erdélyi Irodalmi Társaság, 57–63. [Budapest, 1904. november 17.; *Ellenzék*].

⁴⁴ Uo. 59–60.

⁴⁵ Gyárfás Elemér: *Román békemozgalom. Erdélyi...* 86–88. [Kolozsvár, 1908. június 20.; *Ellenzék*].

Jogában áll-e egy népfajnak, melynek alárendelt szerep jutott az államban, megtagadni a vállvetett munkát, az együttműködést a kultúráért, a művelődésért, az emberi eszméért, azért hogy a maga önző faji érdekeit biztosíthassa?⁴⁶ Az önmagában eléggé ellentmondásos megfogalmazás (hiszen ha az egyik nép csak „véletlen” uralkodik, akkor a másiknak az „alárendeltsége” sem lehet örökös determináltság, alárendeltség) valamennyire már sejteti Gyárfás szembenállását mind a budapesti kormánypolitikával, mind a román nemzetiség radikális politikusaival. A kettéosztott korabeli magyar pártéletben Gyárfás egyértelműen a Függetlenségi és 48-as Párt táborához tartozott, ami nemcsak a nemzetiségi kérdésről vallott felfogásában, de a magyaroknak a birodalmon belüli helyzetéről vallott nézeteiben is nyomon követhető. Az 1905-ös politikai válságot összekötötte Tisza István nemzetiségpolitikai elképzeléseivel. Tisza érvelését, miszerint a magyar nemzeti igényeknek Bécs általi megoldása előtt a magyaroknak „úrrá kell lenni” hazájukban, „erkölcstelen, téves, hazug és lehetetlen” politizálásnak nevezte.⁴⁷ Ez nem jelentene ugyanis mást, minthogy a magyarok előbb behódolnak az osztrákok előtt, vagyis szolgák lesznek, majd ők maguk is szolgaságban fognak tartani másokat. Ehelyett a magyarságnak fel kellene ismernie, hogy országa csupán a nemzetiségekkel fennálló érdekközösségre támaszkodva lehet erős. Ha azonban a magyarok sorsukat túl szorosán kötik Bécshez, vagyis a birodalomhoz, s ha Magyarország ennek következtében netán osztrák tartománnyá süllyed, a nemzetiségeknek semmi érdekük sem lesz abban, hogy velük közösséget keressenek.⁴⁸ Tisza nem akar mást, vélte Gyárfás, mint az osztrákok elnyomó politikáját honosítani. Ezt annál is inkább veszélyesnek tekintette, hogy tudatában volt az erdélyi románság nemzeti öntudatra ébredt értelmiségi köreiben létező centrifugális erőknél, amelyek az ország fennállását veszélyeztették: „ezzel a faji öntudattal a román nép nem fér el a magyar nemzeti állam mai kereteiben.”⁴⁹ Ebből nem azt vezette azonban le, hogy a magyaroknak le kellene mondaniuk az öntudatos politizálásról, hanem épp ellenkezőleg, az „államiság kidomborítását”,⁵⁰ vagyis

⁴⁶ Gyárfás Elemér: *Pünkösd*. I. m. 84. [Kolozsvár, 1908. június 6.; *Ellenzék*].

⁴⁷ Gyárfás Elemér: *Nemzetiségi politikánk és a válság*. I. m. 65. [Kolozsvár, 1905. augusztus 14.; *Ellenzék*].

⁴⁸ Uo. 66.

⁴⁹ Gyárfás: *Az erdélyi románok*. I. m. 57.

⁵⁰ Gyárfás: *Nemzetiségi politikánk és a válság*. I. m. 66.

erősítését és (a fiatal román állam mintájára) a magyar nemzeti öntudat és fellépés energikusabbá tételét követelte.⁵¹ Nemzetiségpolitikai írásai nagy részét inkább egy, a magyar vezető osztályok fele irányuló önkritikus aggodalom, semmint elvakult és türelmetlen nacionalizmus vezette. Ismételten kárhoztatta a vármegyék tisztikarának „klikk- és kasztrendszer”-ét,⁵² a kisebbségi nyelvek nem ismerését, a magyar középosztály hanyatlását, és az 1900-as években az erdélyi románok gazdasági sikerét sem távolról irányított céltudatos és magyarellenes tervként, hanem egy energikus és korszerű nemzetépítő modernizációként látta.⁵³ Ugyanakkor persze tudatában volt annak is, hogy a románok értelmisége és diáksága magyarellenes agitációt folytat, s ezért meggyőződése volt, hogy nem a nyelvüket, hanem a lelküket kellene meghódítani: „Nem az a baj, hogy románul beszélnek, hanem az, hogy magyarellenesen éreznek. Aki nincs velem, ellenem van.”⁵⁴ A két nép bezárkózását és egymástól való elfordulását azonban nemcsak a társadalmi béke és az ország fennállása miatt érzett aggodalma, hanem az orosz és a germán fenyegetés miatt is szerette volna közös összefogással felcserélni. Említett osztrákellenessége ugyanis azzal a felfogással párosult, hogy a Monarchia külpolitikáján keresztül „Magyarország a nemzetközi politikában is, mint minden téren, német járszalagon vezeteti magát”.⁵⁵ Viszont az országot szerinte semmilyen érdek sem fűzi a németekhez, akik azért terjeszkednek Kelet-Európa irányába, mert Nyugaton már mindent elértek. Németellenességében Gyárfás egészen odáig ment, hogy kijelentette: „Minden irányzat, mely ellensége a német omnipotenciának, természetes hű szövetségesre kell, hogy találjon a magyarságban.”⁵⁶ Mint potenciális szövetségést a lengyeleket, a cseheket, a románokat, a horvátokat, a szerbeket, a bolgárokat, a törököket és a görögöket emlegette, akik csak veszithetnek akkor, ha engednek akár a német, akár az orosz befolyásnak. E népek barátságát és szövetségét előnyösebbnek tekintette, mint a Monarchia fennálló hármas szövetségét,⁵⁷ „mely elszívja vérünket, elsorvasztja erőnket és beletaszít egy feneketlen örvénybe, amit német imperializmusnak hívnak”.⁵⁸

■
⁵¹ Gyárfás Elemér: *Romániai képek*. I. m. 77–81.

[Budapest, 1906. július 21.; *Budapesti Hírlap*].

⁵² Gyárfás Elemér: *Az erdélyi románok*. I. m. 11–15.

[Budapest, 1903. január 20.; *Alkotmány*]. A cikk nem tévesztendő össze a 43. és a 49. lábjegyzetben említett azonos cíművel.

⁵³ Gyárfás Elemér: *A nemzetiségi pénztézetek*.

I. m. 99–101. [Budapest, 1904. október 28.; *Ellenzék*]; Uő: *A közigazgatás és a nemzetiségek*. Uo. 105–106. [Dicsőszentmárton, 1908. január 5.; *Kiskülli*].

⁵⁴ Gyárfás Elemér: *Román kérdés*. I. m. 15. [Kolozsvár, 1903. március 1.; *Kolozsvári Egyetemi Lapok*].

⁵⁵ Gyárfás Elemér: *Nemzetközi politikánk*. I. m. 73. [Kolozsvár, 1906. május 31.; *Ellenzék*].

Amit érvényesnek ismert el a felsorolt népek esetében, különösen helyesnek vélte a magyarokat és a románokat illetően: „Két népfajocska húzódik meg szerényen Európa kellős közepében [...] Egyikünknek sincs kire támaszkodnia, nincs hová kacsintgatnia. Berlin éppoly végromlás mindkettőnknek, mint Szentpétervár [...] Ha tapogatózva is, de meg kell találnunk egymás kezét, hogy együtt erősebbek lehessünk!”⁵⁹

Kiderül ebből tehát, hogy a vegyes etnikumú Kisküküllő vármegyéből⁶⁰ származó Gyárfás, aki az 1900-as évek közepén ügyvédnek készült, és bizonyára már a megyei szintű politizálást is tervbe vette, céljának az akut helyi és regionális problémákkal való foglalkozást tekintette; sikeres megoldásukat nemzeti érdeknek mutatta be. Gyárfást ugyanakkor a huszadik század első évtizedében kikristályosodó erdélyi érdekvédelmi mozgalom⁶¹ egyik előfutárának is tekinthetjük. Az „erdélyi kérdés” lényegét ezért Sándor József, az EMKE⁶² főtitkára nyomán abban látta, hogy „volt-e haszna Erdélynek abból, hogy 48-ban, illetőleg 67-ben unióra lépett Magyarországgal? Volt-e haszna belőle kulturális, politikai, nemzeti és gazdasági szempontból? Hol volnánk ma, ha a magyarországi politikusok ahelyett, hogy e két országot mindenáron egyesíteni törekedtek volna, Erdély függetlenségét írják zászlójukra?”⁶³ A kérdéssorozatot Gyárfás a múltba visszatekintve válaszolta meg, a fejedelemskori, állítólag szabad és független Erdélyben látva Magyarország fennállásának garanciáját, egyben Erdély politikai feladatát is annak biztosításában. A német uralom alatt azonban kiveszett Erdély vezető politikusaiból e régió rendeltetésének tudata. Az 1848-ban, illetőleg 1867-ben bekövetkezett egyesítés után a budapesti politikusoknak nem volt érzékük a lokális erdélyi viszonyok iránt, ami Gyárfás szerint megnyilvánult a vasúti politikában (ami a nemzetiségeket segítette, de a Székelyföldet elzárta a nagyvilágtól) csakúgy, mint a gazdasági vagy a nemzetiségi politikában. A nagy múltú és hagyományos intézményrendszerrel bíró Erdély beolvasztása az egységes magyar államba nem is lehetett zökkenőmentes, állapította meg némi megértéssel Gyárfás. A legsúlyosabb gondot azonban abban látta,

■
⁵⁶ Uo. 74.

⁵⁷ Gergely András szerk.: *Magyarország története a XIX. században*. Budapest, 2003, Osiris, 389.

⁵⁸ Gyárfás: *Nemzetközi politikánk. Erdélyi...* 76.

⁵⁹ Gyárfás: *Román békemozgalom*. I. m. 88.

⁶⁰ A vármegye lakosságának etnikai arányszámai 1920-ban: 57 801 (50,9%) román, 31 392 (27,7%) magyar, 20 372 (17,9%) német. K. Lengyel: i. m. 408.

⁶¹ Vö. K. Lengyel: i. m. 38–47.

⁶² Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület 1885. április 12-én alakult Kolozsváron. Lásd (K. Á.): *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület*. In *Romániai magyar irodalmi lexikon*. Szerkesztette Balogh Edgár. Bukarest, 1981, Kriterion, 504–505.

⁶³ Gyárfás: *Az erdélyi kérdés. Erdélyi...* 53. [Budapest, 1904. november 8.; *Ellenzék*].

hogy noha az egyesülés óta már hosszú évtizedek teltek el, a problémák, ahelyett, hogy csökkentek volna, inkább nőttek. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy Erdélynek rá kellene döbbsennie helyzetére és visszatérnie ahhoz az állapothoz, amelyben egyszer már sikeres volt: „Minden ország csak úgy lehet nagy, hatalmas, csak abban a keretben fejthet ki eredményes működést, melyet helyzete, történeti rendeltetése jelölt ki számára.”⁶⁴ Ezt a gondolatot tudomásunk szerint nem konkretizálta a későbbiekben, vagyis hogy miképp és milyen mértékben kellett volna Erdélynek az új monarchiabeli és európai nemzetközi politikai viszonyok között visszatérnie „történeti rendeltetéséhez”. Annyi azonban bizonyos, hogy a fiatal Kós Károlyéhoz hasonló felfogása, a regionális szempontok kidomborítása és az erdélyi magyarság helyzetén való javítani akarása egy olyan politikus tevékenysége volt, aki 1914 előtt úgymond „birtokon belül” alakította ki „politikai-kulturális erdélyiség”-ét, s ez K. Lengyel Zsolt megfogalmazásában „a birtok épségét féltő, és ezért a magyar állam rendszerét belülről megújítani kívánó elit ideológiája volt”.⁶⁵

Ezek után aligha meglepő, hogy miután ügyvédi oklevelét (1909-ben) megkapta, Gyárfás Dicsőszentmártonban nyitott irodát, és a vármegyei politikában is részt vállalt. Nem tudni, hogy már elejétől kezdve részt vett-e az 1913 decemberében alakult Erdélyi Szövetség munkájában, melynek programja imént bemutatott cikkei kvintesszenciájának tekinthető, azonban a Kisküküllő vármegyei tagozat alapítása az ő nevével fonódott össze.⁶⁶ Az első világháborúban egy hónap híján három évet töltött a fronton. 1917-ben az Esterházy Móric-féle mérsékelt reformer kormány Kisküküllő vármegye főispánjává nevezte ki. Székfoglaló beszédében Gyárfás biztosította hallgatóságát demokrata felfogásáról és szándékáról, hogy megőrzi a „közélet tisztaságát” és a „felekezetek, nemzetiségek, társadalmi osztályok harmóniáját”.⁶⁷ Ismételten hangoztatta demokratikus nézeteit és a jogok kiterjesztésének szükségességét, de ebben csupán kora hangulata fejeződött ki. Választójoggal a reformokat sürgető politikusok egy része 1917-ben ugyanis a hadviselt katonákat akarta felruházni,

■
⁶⁴ Uo. 56.

⁶⁵ K. Lengyel: *A kompromisszum keresése*. I. m. 70.

⁶⁶ Uo. 42., 46. (A Szövetség programja és Gyárfás szerepvállalása.)

⁶⁷ Gyárfás: *Főispáni székfoglaló. Erdélyi...* 135. [Dicsőszentmárton, 1917. augusztus 14.]

s ez hallható ki Gyárfás beszédének egy bekezdéséből is.⁶⁸ E jogkiterjesztést Gyárfás két okból is igen korlátozott mértékben szerette volna keresztülvinni. Az elsőre saját maga mutatott rá, amikor Esterházy Móricra utalva kijelentette, hogy a korlátot a „magyar állam nemzeti jellegének megóvása”⁶⁹ jelenti, vagyis egy záradék létrehozását tartotta célszerűnek, amely a magyarság politikai túlsúlyát lett volna hivatott biztosítani a nemzetiségekkel szemben. Az utóbbiak számbeli felülkerekedésének veszélye egy általános választáson lebeghetett a szeme előtt akkor is, amikor még röviddel a világháború kitörése előtt is „az alkalmasság” szempontja szerint adott volna választójogot, hiszen „nem a számszerű többség véleménye tesz valamely törvényt helyessé [...] hanem annak belső igazsága. Éppen ezért lehetnek esetek, mikor a többségnél megfelelőbb a kisebbség, sőt egy ember uralma azon az alapon, hogy tisztább birtokában van az emberi eszmének, mint a többség”.⁷⁰ Noha e cikk is tartalmaz (némelyik korábbihoz hasonlóan) egy oldalvágást a francia forradalom egyenjogúsító elvei ellen, világos, hogy Gyárfás itt egyrészt az újkonzervatív mozgalom jellegzetes képviselőjeként rátapintott egy mélyebb igazságra, amikor a helyes jogalkotás – de tágabb keretekben: a társadalmi, kulturális intézkedések stb. – folyamatát a széles tömegek tudatlanságától féltette. Másrészt az is egyértelmű, hogy itt a magyar középosztály utóvédharcáról is szó van. Ez ugyanis az európai fejlődésnek ellentmondó politikai előjogait igyekezett valahogyan konzerválni és legitimálni. A kultúrkritikus, a demokráciával és a politikai jogegyenlőséggel szemben szkeptikus Gyárfás mellett az idézetben újból feldereng a különleges képességekkel megáldott egyeduralkodó iránti vágyakozása is.

BIRTOKON KÍVÜL – A KISEBBSÉGPOLITIKUS

A nemzetiségi kérdésről 1918 előtt vallott felfogása erkölcsileg megkönnyítette Gyárfásnak, hogy a két világháború között, most már kisebbségiként, méltányos bánásmódot követeljen az erdélyi magyarság számára. 1919 elején így ismét utóvédharcot

⁶⁸ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2001, Osiris, 110.; Gyárfás: *Főispáni székfoglaló. Erdélyi...* 132–133.

⁶⁹ Gyárfás: *Főispáni székfoglaló*. I. m. 133.

⁷⁰ Gyárfás Elemér: *A választójog elvi alapkérdései*. I. m. 129. [Dicsőszentmárton, 1912. január 19.; *Vármegyei Hírlap*].

folytatott, még mindig Erdély-központú öntudattal és céllal, de most már a román egységesítő tervek ellen. „Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei” voltak azok a gondolatok, amelyeket (egy memorandumban) a román államépítés folyamatával szegezett szembe.⁷¹ Sikertelensége ellenére (a nagyszebeni Kormányzótanács egyik tagja 1919 májusában a „nagyon érdekes” megjegyzéssel és kézlegyintéssel intézte el, míg Iuliu Maniunak Gyárfás a Nagyszebenben uralkodó hangulat miatt már be sem mutatta, noha Maniu őt kihallgatáson fogadta)⁷² a memorandum fontos dokumentuma Gyárfás fokozatos és lassú búcsújának a nagymagyar államiságtól. A tervezet ugyanakkor a Nagy-Románia mindinkább fenyegető realitásával szemben az erdélyi magyarok által kidolgozott alternatívák egyike. Benne Gyárfás az erdélyi románokhoz igyekezett hidat verni, őket egy Erdély három nemzetéből álló létrehozásához megnyerni, s így az ókirályságbeli román politikusoktól elválasztani. Teljesen nem zárta volna ki ennek az uniónak akár Magyarországhoz, akár Romániához történő későbbi hozzátartozását, de ez csak Erdély autonóm jogainak tiszteletben tartásával történhetett volna. Érvelését Gyárfás 1919 tavaszán a Tanácsköztársaság és az ókirályságbeli román bolsevizálódás veszélyével alapozta meg remélvén, hogy ezzel meggyőzheti az erdélyi román politikusköröket. A három nemzet unióját elképzelései szerint egy 24 tagú Kormányzótanács vezetné, amely tíz román, tíz magyar és négy szász tagból állna. A tizenkét tagú kormány tagjai is a Kormányzótanácsból kerülnének ki, részben miniszteri, részben államtitkári minőségben. Magyarország jelvényei helyett Erdély címere és zászlaja kerülne használatba, a székhely Gyulafehérvár lenne. A Kormányzótanács hívna össze egy erdélyi országgyűlést megalakulása után tizenöt napon belül. E gyűlést Gyárfás az érvényben levő (és a magyarokat előnyben részesítő) szavazati jog és eljárás szerint hagyta volna megválasztatni. Viszont a Kormányzótanács egyik első feladata az lett volna, hogy az általános választójogról szóló törvényjavaslatot az országgyűlés elé terjessze.⁷³ Összességében elmondható, hogy az unió tervével Gyárfás az erdélyi románság vezetőit hatalmi

■
⁷¹ Gyárfás Elemér: *Egy át nem adott memorandum*. I. m. 143–153.; K. Lengyel: i. m. 111–114.

⁷² Gyárfás: *Egy át nem adott...* 143.

⁷³ Uo. 150–152.

pozíciók megcsillogtatásával, a már létező Kormányzótanács nevének folytonosságával és hatáskörének kitágításával, valamint Gyulafehérvár új központtá emelésével próbálta a nagyromán eszmekör gravitációs örvényéből kihúzni (Gyulafehérváron volt néhány hónappal azelőtt Maniuék politikai pályafutásának addigi csúcspontja). Az erdélyi román politikusok azonban ezáltal maguk emelték volna az erdélyi magyarokat újból a kormányzás pozíciójába, ez viszont Maniuék számára elképzelhetetlen volt. Vonzódásuk egy önálló román fennhatóságú nemzetállamhoz és talán abbéli hitük is, hogy majd ők, erdélyiek, mint Új-Románia legfejlettebb részének politikusai vezetik a jövőben az országot, de bizonyára addigi tapasztalataik a magyar politikusokkal eleve visszariasztották őket Gyárfás tervétől. És végül is: Maniu 1920 tavaszáig a Kormányzótanács élén gyakorlatilag függetlenül és szinte miniszterelnökként kormányozta Erdélyt, s ebből a pozíciójából csakis veszíteni tudott volna a magyarok s a szászok bevonásával a hatalomba.⁷⁴

A békeszerződésnek Magyarország általi aláírása után Gyárfás aktívan részt vállalt az erdélyi magyarság politikai képviselőletének megszervezésében. Abból indult ki, hogy a kisebbségi jogokat tevékenyen ki kell vívni, habár azok szerződésekké foglaltattak. Érvényre juttatásukat pedig úgy tartotta lehetségesnek, „ha erős, egységes szervezetben tömörülünk; ha mindnyájunk nevében egy fej gondolkozik, egy szív dobog, s egy akarat intézkedik”.⁷⁵ Itt újból megjelenik tehát a nép központi, lehetőleg egy szerv és egy személy általi vezetésének képe. Ezt a vezetést kiegyensúlyozottnak, magát a végletektől távol tartónak és a cselekvést mindig az adott lehetőségek és mozgástér függvényében képzelte el. Így a rövid életű Magyar Szövetség politikai irányvonalának meghatározásakor nem abban látta a problémát, hogy az konzervatív, avagy haladó irányú legyen-e, hanem hogy a mindenkori román kormány kisebbségpolitikájára adott megfelelő válaszként jelenjék meg.⁷⁶ Soviniszta kormánypolitikát csak a demokráciára és a liberális elvekre való hivatkozással lehet kivédeni, míg egy központi egységesítő és szocializáló politika esetére Gyárfás az

- ⁷⁴ Az már egy másik lapra tartozik, hogy Maniu generációja számára politikailag hosszú távon a nagyromán opció is vereséget jelentett az ókirályságbeli körök dominanciája miatt. „Az egységes Románia oltárán fölaldozott generáció” – így jellemzi őket François Bocholier (Luliu Maniu nemzedéke és az impériumváltás. In Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla szerk.: *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, 2005, Teleki László Alapítvány, 111.).
- ⁷⁵ Gyárfás Elemér: A kolozsvári zászlóbonthatás. *Erdélyi... 168*. [Dicsőszentmárton, 1921. január 1.; *Kisküllő*].
- ⁷⁶ Gyárfás Elemér: *Gyakorlati programunk*. I. m. 181–185. [Kolozsvár, 1921. július 24.; *Ujság*].

egyházakba való visszahúzódást, a részvénytársaságok és szövetkezetek segítségével elérendő kölcsönös segélynyújtást tartotta célszerűnek. De egyik esetben sem szabad túlzásba esni, óvta a trianoni traumából felocsúdni kezdő magyarokat, s amennyiben például a szabadságjogokra történik a hivatkozás a kisebbségellenes politikával szemben, úgy ügyelni kell, nehogy visszaélés történjék e jogokkal, amelynek során a kisebbség maga (illetőleg intézményrendszere) kerülne veszélybe.⁷⁷ Vagyis itt újból a neokonzervatív Gyárfásnak a liberalizmus és annak kora által leginkább kárhozottatott folyománya, a személyes szabadságjogokra alapozó individualizmus miatti félelme derül ki. Ezek ugyanis szemében a kisebbség fennállását veszélyeztetik.

Ugyanekkor – a húszas évek elején – kisebbségi létbe kerülve néhány tekintetben korábbi nézetei részleges módosítását lehet nyomon követni. Így például a francia forradalomnak egyszerre szinte erényeként és a demokráciának is lényeges vonásaként tekintette a politikai egyenlőséget, habár csak ködösen fogalmazta meg: „...hogyan az emberek saját maguk illetékesek meghatározni azt, hogy energiáik mely közös célra, milyen mértékben és mennyi időre egyesítenek. Ez az elv, amit parlamentarizmus, önkormányzat s hasonló jelszavak alatt igyekeztek azután több-kevesebb sikerrel életre hívni.”⁷⁸ Ennek jelentőségét az egymásnak ellentétes erők kiegyenlítésében látta. Állításával, miszerint az ilyen parlamentáris demokrácia mindenkinek jogot és befolyást ad, hogy válságos időkben „ne legyen *katasztrófaszerű összeomlás* [...] hanem *fejlődésszerű átalakulás*”,⁷⁹ mintha rejtett önkritikával arra utalt volna, hogy az ország felbomlása is elkerülhető lett volna, ha a politikai jogok és főleg a választójog kiterjesztése valóban megtörtént volna. Az önkritika persze igen rejtett, s az idézet ugyanakkor joggal tekinthető egy konzervatív politikus credójának, aki a lassú és folyamatos fejlődést inkább előnyben részesíti, mint egy gyors változást. Aktuálpolitikai vonulata a megjegyzésnek abban állt, hogy a kisebbségi erdélyi magyarságra ugyancsak nehéz idők várnak, amennyiben a(z amúgy sem tisztességes) romániai választások nem általánosan érvényes szempontok szerint zajlanak le.

■
⁷⁷ Uo. 182.

⁷⁸ Gyárfás Elemér: *A demokrácia*. I. m. 199–200. [Kolozsvár, 1921. december 25.; *Ellenzék*].

⁷⁹ Uo. 200. Kiemelés az eredetiben. A kiemelt kifejezéssel a korabeli közbeszéd Magyarország felbomlására utalt.

Revideálta Gyárfás a román nemzetiségi pénzüzetek világháború előtti működéséről alkotott korábbi nézetét is: míg azelőtt céltudatos nemzetpolitikát nem látott benne, 1924-ben a *Magyar Kisebbség* hasábjain a nemzeti önszerveződés példájaként ajánlotta kortársai figyelmébe.⁸⁰

A világháború előtti „erdélyi kérdés” is ekkor nőtt „Erdély problémái”-vá: ezt a címet adta nemcsak egyik tanulmányának, hanem – kis módosítással – 1923-as kötetének is. E problémák mibenlétét továbbra is abban látta, hogy az 1867-es egyesüléssel „Erdély öncélúsága, különállása, autonómiája megszűnt”,⁸¹ Erdély sorsát hozzá nem értő magyarországiak intézték, akik minden speciális erdélyi magyar és szász intézményt megszüntettek. A magyar nemzeti állam építésének az az eredménye is megvolt, hogy elpusztította, de legalábbis elaltatta az „erdélyi közszellemet”⁸² azáltal, hogy Budapest minden politikust, értelmiségit stb. elszívott. E szellem jellegzetes erdélyiségét Gyárfás azonban már nem taglalja, mindenesetre meglepő és valamennyire ellentmondásos, hogy annak állítólagos birtokosai épp e szellemiség otthonában (Kolozsvárt s Szebent adja meg Gyárfás példaként) „nem érvényesülhettek [...] a hétköznapióságban elposványosod[tak]”.⁸³ A probléma fő és kisebbségpolitikailag aktuális vonulata Gyárfás számára abban nyilvánult meg, hogy az 1914 előtt szakmailag a magyar állami intézményekben nevelkedett erdélyi románok csak a magyar nacionalizmussal ismerkedtek meg, kizárólag az állítólagos magyar szupremáciáról és a magyar nép uralkodásra hivatottságáról hallottak. Amellett, hogy ez ellenszenvüket hívta ki, „az önálló, vagy legalábbis autonóm Erdély harmonikus, ellentéteket kiegyenlítő emelkedettségével sehol sem volt alkalmuk megismerkedni”.⁸⁴ Ezek után nem meglepő, magyarázta Gyárfás, hogy ezek a román politikusok az első adandó alkalommal Erdélynek a román állammal való teljes egyesítését választották, s többségi helyzetben ők is a román nemzeti állam kiépítésén dolgoztak, a románok felsőbbbségét hirdették. Velük szemben Gyárfás a politikai transzszilvanizmust karolta fel. A magyar sajtó egy része által emlegetett *erdélyi lélek* lett volna a

■ Gyárfás Elemér: Az erdélyi magyar pénzüzetek. *Magyar Kisebbség*, III. évf., 1924. 4. 154–167. Idézi Egry Gábor: Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003). Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében. *Múltunk*, I. évf., 2006. 3. sz. 4–35.

■ Gyárfás: *Erdély problémái. Erdélyi... 251.*

■ Uo. 253.

■ Uo. 253.

■ Uo. 254.

Gyárfás által használt *erdélyi közszellem* fogalom mellett hivatott a népi és nyelvi határokon átívelve és a múltbeli problémákon fölüllemelkedve a politikai együttműködést megteremteni, hogy – optimális esetben az erdélyi románokkal együtt – a bukaresti központ egységesítő törekvéseivel szemben az erdélyi érdekeket hathatósabban lehessen képviselni. Amint azt Gyárfás egy történelmi példára, Bethlen Miklós kancellárra hivatkozva már 1925-ben megfogalmazta: „Erdély nem lehet vazallusa egyik szomszéd birodalomnak sem, s nem lehet pusztá eszköz egyiknek kezében sem, hacsak nem süllyed le az üllő szerepére, melyet folytonos kalapácsütések érnek mindkét oldalról, hanem a saját tengelye körül kell elhelyezkednie s a keleti és nyugati birodalmak közötti egyensúly fenntartásában és az egyiknek a másik elleni támadásai közepette az ék szerepében kell megtalálnia történelmi hivatását. Ezt Bethlen a Noé galambjában gyönyörűen kifejti, s én ma teljes meggyőződéssel teszem magamévá.”⁸⁵ Az egyensúly fogalmát Gyárfás itt már Erdély geopolitikai helyzetére értette, mint ami az önálló Erdély létét legitimálhatja. Máskülönbén a „szomszéd birodalmak”, vagyis Magyarország és Románia, alapozhatott itt már saját tapasztalataira Gyárfás, a speciális helyi viszonyok meg nem értése miatt „vazallus”-ként kezelik, esetleg egymás elleni eszköznek használják fel.

■
⁸⁵ Gyárfás Elemér levele Concha Győzőhöz 1925. március 16-án. MTA K Ms 4811/232, 2. Sokatmondó levelében Gyárfás Conchának az ő Bethlen Miklós-könyve (Dicsőszentmárton, 1924) kapcsán megfogalmazott észrevételeire reagál.

⁸⁶ Gyárfás Elemér: *Pünkösdi levél. Erdélyi kérdések...* 220. [Keleti Újság, Kolozsvár, 1922. június 4.].

⁸⁷ Uo. 222.

A katolikus offenzíva és a konzervatív alapú vezérelv azon aspektusok közé tartoznak, amelyek Gyárfás (kisebbségi) politizálását is meghatározták. Az új politikai körülmények közti tanácsatlanság és tájékoztatlanság/irányvesztés őket Gyárfás szemében még szükségesebbé és gyorsabban megvalósítandóvá tették: „az Ember, a Mester, a Vezér”⁸⁶ aposztrofálta egyik 1922-es cikkében Jézus Krisztust. Az ő keresztre feszítése után az apostolok is olyan irányítás és távlat nélkül álltak, mint az erdélyi magyarok a magyar állam megszűntekor, magyarázta a hasonlatot. Lévén, hogy azelőtt statiszták voltak, a magyaroknak „erdélyi lelkük” öntudatára kell ébredniük „a külső nyomás súlya által felfokozott energiával.”⁸⁷ A magyar állam széthullásának párhuzamba állítása a keresztre feszítéssel (vagyis a világ megváltásáért hozott messianisztikus

áldozattal) egyrészt a XIX. századi lengyel önképre („a nemzetek Krisztusa”) utalt, másrészt az ekkortájt létrejövő revizionista diskurzus egyik elemét idézte fel.⁸⁸ Ugyanakkor Gyárfás az óhajtott evilági politikai vezér alakját a vallás megváltójával ötvözte, s így mintegy szakralizálta, a szentség szférájába emelte. Mindez ráadásul ebben a pütkösi cikkben a megfelelő magatartás esetére a feltámadás és az apoteózis reményét helyezte kilátásba.

Gyárfás kisebbségpolitikus szerepvállalása önmagát nem kímélő munkatempót, közvetítő és kijáró szerepek és pozíciók hosszú sorának felvállalását jelentette. Így az Erdélyi Római Katolikus Népszövetségben, az Erdélyi Római Katolikus Státusban és az Erdélyi Katolikus Akadémiában részben vezetői pozíciókat fogadott el.⁸⁹ Része volt az Országos Magyar Párt (OMP) és a román Néppárt között 1923-ban megkötött csucsai paktum létrejöttében, képviselte a római katolikusok érdekeit a Vatikán és Románia között 1927-ben létrejött konkordátum tárgyalásain.⁹⁰ Már az 1920-as években egy katolikus magyar sajtót sürgetett,⁹¹ s 1930-ban egy katolikus napilap létrehozására pénzt gyűjtő mozgalom élére állott. Majláth püspökhöz írt egyik levelében vázolta elvárásait, miszerint a lap szerkesztése a keresztény szocialista elveknek megfelelően fog történni.⁹² Az 1932 elején megjelent *Er-*

pest, 1941, Studium, 47–49., 76–77. Reprint. [Budapest], [1988?], [Optimum].

⁹¹ Gyárfás Elemér Majláth Gusztávhoz. Dicsőszentmárton, 1924. november 1. és november 3. Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (a következőkben: GYÉFKL). Majláth Gusztáv püspök levelezése 1921–1935. VIII/5-j (lapszámozás nélkül).

⁹² Gyárfás Elemér Majláth Gusztávhoz. Dicsőszentmárton, 1930. december 19. GYÉFKL, Majláth Gusztáv püspök levelezése 1921–1935. VIII/5-j (lapszámozás nélkül).

⁸⁸ A lengyelekről Piotr S. Wandycz: *A szabadság ára. Kelet-Közép-Európa története a középkortól máig* (Budapest 2004, Osiris, 141.). A revizionista diskurzus által használt krisztusi szenvedéstörténet motívumáról Zeidler Miklós *A magyar irredenta kultusz a két világháború*

között (Budapest, 2002, Teleki László Alapítvány, 14–15.), lásd uo. a Függelékben a 13., 17. és 26. képet is.

⁸⁹ Gyárfás: *Romániai magyar irodalmi...* 104–106.; Gyárfás: *Erdélyi...* 134–135.

⁹⁰ Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. Az Averescu-paktum előzményei,

megkötésének indokai, szövege, módosításai, következményei, felbomlása és tanulságai. *Magyar Kisebbség*, XVI. évf. 1937. 2. sz. 41–70.; 3. sz. 77–99.; Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Buda-

93 Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzeti szocializmus Erdélyben (1932–1940). *Regio*, XV. évf. 2004. 3. sz. 101–141.

94 Gyárfás Elemér: Mit akarunk? *Erdélyi Lapok*, 1932. január 3. 1.; Horváth: i. m. 111.

95 Jegyzőkönyvi feljegyzés az Erdélyi Lapok politikai magatartása és irányítása tárgyában. GYÉFKL, a Püspöki Hivatal Iratai, 2541/1934.

96 Uo. 2.

97 Bleszczynski Tade: A bolsevista Oroszország. *Erdélyi Lapok*, 1934. július 15. 13.; július 17. 6.; július 18. 6.; július 19. 6.; július 20. 6.; július 21. 6.; július 22. 6.; július 24. 6.; július 25. 6.; augusztus 1. 14.; augusztus 2. 6.; augusztus 3. 6.; augusztus 5. 6.; augusztus 8. 6.; augusztus 9. 6.; augusztus 10. 6.; augusztus 11. 6.; augusztus 12. 6.; augusztus 12. 6.; augusztus 14. 6.; augusztus 15. 6.;

*délyi Lapok*⁹³ nevet viselő katolikus lap fejlécén mint főmunkatárs szerepelt. A lapot bevezető első vezércikk is tőle származott, s ebben szinte elhárítólag és védekezően írta a szerkesztőség nevében és Prohászka főművére utalva, hogy: „Mi a diadalmas keresztény világnézet hívei, munkásai, harcosai [...] s alázatos, szerény eszközei vagyunk [...] Nem akarunk vallásfelekezeti viszályt s nem akarunk antiszemitizmust [...] Nem akarunk ostoba sovinizmust s nem akarunk gyáva fajárulást [...] Elítéljük a kizsákmányoló kapitalizmust, és szemben állunk a gyújtogató bolsevizmussal...”⁹⁴ Úgy tűnik, hogy cikkével bizonyos aggályokat kívánt eloszlatni, amelyeket a lapalapítás váltott ki. Cikkének más tartalmi mondanivalója ugyanis nemigen volt, csupán elhatárolta a lapot a különböző izmusoktól anélkül, hogy egyértelműen definiálta volna a „diadalmas keresztény világnézet” mibenlétét. Mindenesetre a lap megjelenése a nem katolikusok körében egyfajta meghökkenést okozott, és maga az újság az erdélyi magyar jobboldal szócsövénév vált antiszemitizmust és nemzeti szocializmust hirdetve. Gyárfás neve a lap első oldalán nagy súllyal bírhatott, ugyanis amikor egy feljegyzés tanúsága szerint 1934 őszén azzal fenyegetőzött, hogy visszalép a főmunkatársi pozíciótól, mert a lap vonala már nem egyezik meg az ő katolikus elvárásaival,⁹⁵ a lap kiadóhivatali igazgatója, Scheffler Ferenc és főszerkesztője, Paál Árpád írásba adták, hogy erre jobban fognak ügyelni. Gyárfás kijelentését is elfogadták, hogy „mint a lap vezérének, a lap irányára vonatkozó kifogásait és útmutatásait feltétlenül követni fogják”.⁹⁶ Ennek az eseménynek azonban előzménye is volt, éspedig az, hogy az *Erdélyi Lapok* egy, a Szovjetunióról szóló cikksorozatban ingadozó, hol pozitív, hol negatív hangnemet ütött meg, és az erdélyi magyar bankokat is bírálta, miközben Gyárfás a bankszindikátus elnöke volt.⁹⁷ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy Gyárfás az

augusztus 17. 6.; Az erdélyi magyarság pénzügyi válságának orvoslására összeült a Magyar Párt

gazdasági szakosztálya. Kemény kritika két magyar bank fölött. Uo. 1934. augusztus 7. 1.;

Súlyos kifakadások az Erdélyi Bank és a Magyar Általános Hitelbank ellen. Uo. 1934. augusztus 7. 1.

újság agresszív jobboldali irányához aktív módon igen csekély mértékben járult hozzá, és a cikkek közléséről továbbra is Paál és Scheffler döntött.

Gyárfás néhány korabeli állásfoglalásából kiderül azonban, hogy mind az offenzív katolicizmust, mind a tekintélyelvű kormányzást továbbra is aktuálisnak tartotta. Mindezt most összekötötte azonban – *s ez ebben* a nyíltságban új elem volt gondolkodásában – antiszemitizmussal. Így minden félreértést kizáró módon jelentette ki 1933-ban a Katolikus Népszövetség egyik tanfolyamán a katolicizmus álláspontjáról a „zsidó szellemiség”-gel kapcsolatban: „Itt áll a legélesebb harc. Ez a szellem táplál minden egyházellenes, istenellenes mozgalmat, a szabadkőművességtől a kapitalizmuson át a bolsevizmusig. Ez ellen küzd az Egyház körömszakadtáig.”⁹⁸ Egy ilyen vélemény azért meglepő, mert csupán egy évvel korábban még cikkekben tiltakozott az ellen, hogy őt és az *Erdélyi Lapokat* antiszemitának nevezzék. És akkor épp Hegedüs Nándor, a zsidó származású újságíró és politikus sietett a megmentésére.⁹⁹ A fenti idézet azonban világosan rámutat értékrendszerére. Noha egy következő alkalommal Gyárfás megpróbálta a zsidókra vonatkozó nézeteit úgy árnyalni, hogy különbséget tett „jó” és „rossz” zsidók között, ezzel végül is csak bonyolította a helyzetet.¹⁰⁰ Ugyanakkor az 1936-os vitában, amely arról szólt, hogy a zsidók vajon továbbra is a magyar kisebbség részének tekinthetők, Hegedüs Nándornak írt levelében kijelentette, hogy nem olyan egyszerű és pozitív dolog Romániában magyarnak lenni, és ezért bárkit be kell fogadni, aki magát magyarnak vallja.¹⁰¹ Ezek szerint tévedés volna Gyárfást a radikális antiszemiták közé sorolni, hiszen szemmel láthatóan igyekezett az őt körülvevő társadalmi valóságot figyelembe venni (így a magyar kultúrához ragaszkodó zsidók védekezését fenyegető kirekesztésük ellen), noha azt befolyásolni, úgy tűnik, csak olyankor igyekezett, amikor a mindenkori esetnek őt érintő személyi vonatkozása volt. Így 1941-ben Szemere Miklós zsidó felekezetű bankigazgatónak a zsidótörvények hatálya alól való mentesítése érdekében járt közbe magyarországi illetékeseknél, leveleket

⁹⁸ Dr. Gyárfás Elemér szenátor előadása márc. 15-én a Katolikus Népszövetség világnézeti tanfolyamán. *Erdélyi Lapok*, 1933. március 21. 4.

⁹⁹ Gyárfás Elemér: Reakciós zászlóbotás Erdélyben. *Erdélyi Lapok*, 1932. március 18. 1–2.; *Magyar Kisebbség*, XI. évf. 1932. 11. sz. 194–197.; Hegedüs Nándor: Az antiszemitizmus vádja a Magyar Párt ellen. Uo. 198–202.

¹⁰⁰ Gyárfás Elemér: Tiszta helyzetet akarunk! *Erdélyi Lapok*, 1932. május 10. 1–2.

¹⁰¹ A vitáról és az erdélyi magyar–zsidó viszonyról az 1930-as években: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. Az erdélyi magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, 2007, Pro-Print, 184–196.

fogalmazott nagyváradi személyiségekhez, és arra hivatkozott, hogy ő mint az erdélyi bankszindikátus volt elnöke igencsak jól ismeri Szemere hű kitartását az erdélyi magyarság mellett a két világháború közti időszakban.¹⁰²

Nagyjából egy időben a fenti idézet keletkezésével, vagyis 1933-ban Gyárfás újból kifejtette korábbi nézeteit a vizályokat és problémákat meghaladott, mert „kiegyenlített”, tehát gleichschaltolt rendszerekről. Hitler példájára utalva követelte az erdélyi magyarság politikai és társadalmi gleichschaltolását, amely fogalmon a korabeli német minta nyomán azt értette, hogy „az ország minden politikai, erkölcsi, társadalmi és gazdasági tényezője kapcsolódjék bele [...] s azonos ütemben, egyenlő energiamegfeszítéssel, külön érdekei háttérbe szorításával működjék közre a közös nagy cél érdekében.”¹⁰³ Hitler neve azt a kérdést veti fel, vajon őt Gyárfás a korábban említett Napóleon–Bismarck–Kossuth vonalba helyezte volna-e el, mint keménykezű, tekintélyes vezető személyiséget. Az sem lényegtelen, hogy ugyanekkor az *Erdélyi Lapok* is előbb elméleti fejtegetések, majd néhány évvel később már rövid politikai profilok közlésével (pl. Hitlerről, Mussoliniról, Francóról, Göbbelsről stb.) járult hozzá Erdélyben a tekintélyelv és a vezérkultusz terjesztéséhez.¹⁰⁴ Ilyen szellemi és politikai összefüggésekben, valamint Gyárfásnak ebben az előadásban leírt elképzelései ismeretében lehetett némi valóságtartalma annak az 1935-ös román rendőrségi jelentésnek, amelyekben Gyárfásnak az OMP pártelnöki (vezetői) pozíciójára törő ambícióiról van szó. Ezeket állítólag csak egy családi tragédia miatt nem tudta megvalósítani.¹⁰⁵ Az út a kisebbség vezetésének átvételére csak

■
¹⁰² Gyárfás beadványa Szemere Miklós Bihar megyei bankigazgató érdekében (1941. április 25.). Hadtörténelmi Levéltár. Gyárfás Elemér feljegyzései, levelezése, VII. 125., 40–42. f.; Gyárfás levele Cziffra Kálmán főispánhoz, Thury Kálmán itélőtáblai elnökhöz és Markovits Manó politikushoz (1941. április 25.). Uo. 115. f.

¹⁰³ Gyárfás Elemér: A cserevonat, a bukaresti újságírókírandulás és a szegedi meghívás tanulságai. *Magyar Ki-*

sebbség, XII. évf. 1933. 18. sz. 542–546.

¹⁰⁴ A mai fiatalság alkalmas-e a vezetésre? *Erdélyi Lapok*, 1933. március 30. 9. Hitler fejtegetése a vezéri

elvről... *Erdélyi Lapok*, 1935. szeptember 18. 5.; M.V.: „Louis Bertrand: Hitler”. Uo. 1936. május 26. 6.; A tekintélyek uralma. *Magyar Lapok*, 1936. október 11. 1–2.;

Csiszár Béla: Hitler és Mussolini. Uo. 1937. szept. 19. 9–10.; Horváth: *Az Erdélyi Lapok*... 117–118. ¹⁰⁵ Horváth: *Elutasítás*... 164–166.

lassan nyílt meg előtte. 1938-ban, a királyi diktatúra bevezetése után a román kormánykörök az OMP elnökét, Bethlen Györgyöt nem akarták tárgyaló partnernek elfogadni. Minthogy Gyárfás az OMP szenátoraként Bukarestben hatalmas mennyiségű munkát végzett, és párton belüli súlyával a román politikusok is tisztában voltak, vele tárgyaltak többször is ebben az évben. Ennek további oka egyrészt az őt több román politikushoz (Maniu, Vaida-Voevod stb.) fűző régi, háború előtti kapcsolataiban keresendő, másrészt ő maga ezt egyik, Paálhoz írt levelében kényszerhelyzetnek állította be: „a legelső sorba kerültem – helyesebben jórészt magamra maradtam az első sorban.”¹⁰⁶ A kényszerhelyzet számára abból (is) adódott, hogy „Bethlen György helyzete tisztázatlan, s úgy látom, ő sincs saját magával tisztában...”, ami szerinte Bethlent csak „megerősíti passzivitásában, merevségében és bizalmatlanságában”.¹⁰⁷ Ugyanakkor Gyárfás a kisebbség képviselőjét és vezetését féltette, mert nézete szerint „Olcsó Jánosok s még olcsóbb Jancsik tömege szaladgál hátsó ajtókon [...] Ezekkel nem lehet konkurálni, s nem is szabad összeelegyedni, viszont [...] ahonnan eddig [...] támogatást kaptunk, ott ezeknek szintén megnövekedett...” a súlya.¹⁰⁸ Ekkortájt Bánffy Miklós és Szász Pál is igyekezett Bukarestben a kisebbség irányítását átvenni, ami Bethlen Györgyben és konzervatív körében azt az aggodalmat keltette, hogy ők végleg kiszorulnak, míg Bánffyiek ugyanakkor a románokkal szemben túl megalkuvóan viselkednek, és nem csikarnak ki a magyarság számára elég engedményt.¹⁰⁹ Gyárfás tehát ebben, az erdélyi magyar politikai elit tisztázatlan, kiforratlan helyzetéből keletkezett vezetési vákuumban igyekezett úgy mozogni, hogy egyrészt Bethlennek a beléje helyezett bizalmát el ne veszítse (vagyis lojalitásához kétség ne férhessen), másrészt saját ambíciói csorbát ne szenvedjenek, harmadrészt a kisebbség érdekeit a megfelelő személy (ha már Bethlen nem lehet, akkor bizonyára ő maga az) képviselje és végül, ha sikerül, Bánffyékot lépéshez ne engedje. Amint az a fenti idézetből kiderül, ő is észrevette, éppúgy, mint a politizálásból visszavonult Jakabffy,¹¹⁰ hogy Bethlen budapesti csillaga kezd leáldozni, míg Bánffyé felfelé ível. Ezt megakadá-

■
¹⁰⁶ Gyárfás Elemér Paál Árpádhoz. Borzás, 1938. május. 19., 1. Paál Árpád-hagyaték, Haáz Rezső Múzeum (PÁH HRM), Székelyudvarhely, Ms 7651/542.

¹⁰⁷ Gyárfás Elemér Paál Árpádhoz. Borzás, 1938. június 6. 1. PÁH HRM, Ms 7651/542.

¹⁰⁸ Uo. 2.

¹⁰⁹ Vö. Horváth: *Elutasítás...* 219–230.

¹¹⁰ Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez*. TLA Könyvtára, K 1486/95 (VI. fejezet: 1933–1940).

lyozni Bethlenék már nem is tudták, csak lassítani azzal, hogy 1938. december 6-án megegyeztek Bánffyékkel abban, hogy egyik csoport sem vállalja el a kisebbség képviselőinek vezetését a másik nélkül. Ám a Bánffy-csoport az egyezséget megszegte, és 1939. január 17-én a kisebbségi kérdések kormánybiztosa, Silviu Dragomir megbízta Bánffy (saját kérésére) egy új képviselői szervezet, a Népközösség létrehozásával.¹¹¹

Hogyan viselkedett Gyárfás ezután? Bánffy azzal próbálta a visszaszállást enyhíteni, hogy a korábbi OMP több tagját maga mellé állítani igyekezett, így Gyárfást is. Bethlen föloldotta híveit az őket hozzá fűző „hűség” alól.¹¹² Fontos volt itt viszont Gyárfásnak és a korábbi OMP egy másik vezető emberének, Szabó Béninek egy, 1939. január 30-án lezajlott beszélgetése a szász politikussal, Hans Otto Rothal. Ez utóbbi ugyanis felvilágosította őket, hogy a politikai vezetésnek Bánffy által való átvétele a német Reichban rossz benyomást keltett, mert Berlin meg van győződve arról, hogy a magyar kisebbség így németellenes irányításhoz jutott, és ezáltal a korábbi, ugyanilyen beállítottságú magyar miniszterelnök, Bethlen István befolyása alatt áll.¹¹³ A kisebbség jövője számára viszont végzetes lehet, vélte Roth, ha a tengelyhatalmakban az a benyomás keletkeznék, hogy határozottan egy németellenes álláspont mellett döntött. Egy ilyen vélemény adott esetben még a magyar kormány számára is lehetetlenné tenné a kisebbség problémájának nemzetközi képviselőit. Ilyen értesülések után Gyárfásnak könnyű volt azzal indokolnia belépését az új szervezetbe, hogy meg akarta akadályozni annak Bánffy általi olyan politikai irányítását, amely a Reichban visszatetszést kelthetne. De éppígy elejét akarta venni társaival együtt a kisebbség ebből fakadó megosztottságának is – írta jelentésében.¹¹⁴ Így viszont megtörtént az OMP és az új szervezet közti személyi folytonosság biztosítása. Az meg természetesen nem meglepő, hogy éppen Gyárfás számára volt olyan fontos a Reich rosszállásának elkerülése, az ottani tekintélybeli rendszer és a Birodalomnak a revízió ügyében várható segítsége miatt.

Gyárfás erről szóló igen részletes feljegyzése újból fényt vet arra a kategorikus, egyértelmű magatartásra, amely már 1934-es

■
¹¹¹ Horváth: *Elutasítás...*
222–228.

¹¹² Folytatólagos feljegyzések az ún. román Front-hoz való csatlakozás és a magyar Népközösség szervezése ügyében folyt tárgyalásokról. Gyárfás Elemér jelentése 1939. január 31-én az 1939. január 27. és 31. között történetekről, MOL K64-81-1939-27, f. 41–51., főleg 43.

¹¹³ Uo. 48.

¹¹⁴ Uo. 49.

fellépésében megnyilvánult, amikor az *Erdélyi Lapok* neki meg nem felelő irányát sérelmezte. Belépését a Népközösség vezető szervébe 1939-ben is több feltételhez kötötte. Körülményes és ellentmondást – úgy tűnik – nemigen tűrő fellépése minden bizonnyal hozzájárult a korabeli közvélemény róla alkotott képéhez, a vezérség utáni vágya feltételezéséhez. Ez Gyárfásban még az 1940-es években is megvolt Jakabffy Elemér emlékiratának tanúsága szerint, amikor Erdély kettéosztása után valóban a dél-erdélyi Magyar Népközösség elnökeként képviselhette kisebbsége érdekeit.¹¹⁵ E pozícióba a dél-erdélyi Népközösség 1940. november 4-i értekezletének igen vázlatos jegyzőkönyve szerint különösebb vita nélkül, ráadásul Jakabffy javaslatára és „teljes egyértelműséggel”¹¹⁶, vagyis egyhangúlag választották meg. Lévéen, hogy a volt OMP politikusainak többsége és Bánffy is, a Népközösség volt elnöke, Észak-Erdélyben maradt, nem is igen volt olyan vetélytársa, aki vele hírnévben, kapcsolatrendszerben, de akár vezetési igényben felvehetné volna a versenyt. (Jakabffy megválasztotta ugyan magát alelnöknek, de sem ambíciói nem voltak, hogy a román diktatórikus rendszerben exponálja magát, sem erkölcsi alapja, miután 1938-ban egyszer már visszavonult a politizálástól. Rajta kívül esetleg Szász Pál jöhetett volna még szóba.) Valószínűsíthető ugyanakkor, hogy Jakabffy javaslatát Budapest utasítására tette, hiszen Teleki Pál miniszterelnök már szeptember 20-án ilyen tárgyú táviratot küldött a külügyminiszternek.¹¹⁷

A szellemi és politikai fegyelmet, tekintélyelv-alapú kemény fellépést Gyárfás igyekezett saját politizálásában is követni. Erre vezethető vissza megítélése kortársai által, állandó és ismételt jelentkezése kihallgatásokra a bukaresti minisztériumokban, és az ott képviselt, intranzigensnek nevezett álláspontja.¹¹⁸ Ezen

¹¹⁵ Jakabffy: *Adatok...* TLA Könyvtára, K 1486/95 (VII. fejezet: A bécsi döntéstől 1944. aug. 23-ig).

¹¹⁶ A dél-erdélyi magyarság vezetőinek 1940. november 4-i nagyenyedi értekezlete. MOL K 63-27/7 Ek II –1940,

¹¹⁷ Csatári Dániel: *Forgószélben. (Magyar–román viszony 1940–1945)*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó, 45.

¹¹⁸ Ennek igen érdekes megnyilvánulását találhatjuk Gyárfásnak Mikó Huszonkét év című művének kéziratához fűzött megjegyzéseiben. Ezeket közli és elemzi Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1936–1968)*. Kolozsvár, 2003, Polis, 142–147.

még az 1940-es években sem változtatott, amikor román oldalon Antonescu diktátorral volt dolga, akinek katonás fellépését és emberies nyilatkozatait az egyik feljegyzésében egyébként elismerően méltatta.¹¹⁹ Kevésbé ismert ellenben, hogy éppen ekkor, az 1940-es években nem ragaszkodott feltétlenül vezetői pozíciójához. Egy nemrég előkerült iratállagban fennmaradt javaslata szerint a Dél-Erdélyhez tartozó Kisküküllő megye magyarlakta vidékeit (és ott szülőfaluját, Borzást, valamint lakóhelyét, Dicsőszentmártont) ki szeretne volna cserélni a naszói határőrvidéki falvakkal, hogy így újból magyar állampolgár legyen. A terv főleg a román oldal ellenvetése miatt hiúsult meg.¹²⁰

ÖSSZEFOGLALÓ MEGJEGYZÉSEK

Az offenzív katolicizmusnak és a tekintélyelvre alapozó vezetőnek a gondolata jóformán mindvégig döntő szerepet játszott Gyárfás Elemér politizálásában. Esetében nem annyira az értékörzés átalakulásáról beszélhetünk a megváltozott viszonyok között, hanem inkább korán kialakult értékeinek és világnézete alkotóelemeinek megmerevedéséről, azaz szellemiségében legfeljebb a felület váltott színt, hasonult némileg új korok új eszméihez. Gyárfás sokoldalú tevékenységét természetesen nem lehet az ebben a tanulmányban leírtakra szűkíteni, velük azonban megmagyarázható véleményünk szerint a politikus Gyárfás sok döntése és vélekedése. Amennyiben kisebbségpolitikus kollégáival próbáljuk összevetni, legelőször is az tűnik fel, hogy míg például Jakabffy Elemér pályafutása kezdetén (visszaemlékezése szerint)¹²¹ feltétlen

■
¹¹⁹ [Gyárfás Elemér]: III. Feljegyzés. Antonescu tábornokkal 1941. március 26-án folytatott megbeszélésről. HL, Gyárfás Elemér feljegyzései, levelezése, VII. 125. 27–33. f.; [Gyárfás Elemér]: Feljegyzés a Cretianu külügyi alminiszterrel, Sturza külügyminiszterrel és Antonescu tábornok miniszterelnökkel 1940. október 24-én folytatott megbeszélésekről. MOL K64-27-1940. f. 4–9, főleg 6.

¹²⁰ Előterjesztés a naszói határőrvidéknek Kisküküllő megye magyarlakta keleti vidékével való kicserélése tárgyában. HL, Gyárfás Elemér feljegyzései,

levelezése, VII. 125., 81–84. f.; A román statisztikai hivatal szeptember 10-én adott szakvéleménye Gyárfás szeptember 9-i előterjesztésére. Uo. 54–55.

f. (román változata uo. 57–58. f.).
¹²¹ Jakabffy: *Adatok...* TLA Könyvtára, K 1486/95 (I. fejezet: Ifjúságom és megindulásom a közéletben).

Tisza-párti volt, kisebbségpolitikusként mégis – alapvetően konzervatív beállítottságát megtartva – egy rugalmasabb, nyitottabb politika híve lett. Többször tett tanúságot liberális felfogása mellett, támogatta a fiatalság 1937-es Vásárhelyi Találkozóját Bethlen György és Gyárfás bizalmatlanságával szemben, és a tekintélyvel meg a parancsuralmat többször is erősen kritizálta.¹²² Gyárfás gondolkodása sokkal kevesebb rugalmasságot mutat: fiatalkorában kialakított véleményeit lassan, csak néhány tekintetben és csupán fokozatosan módosítja, ha azt kisebbségi szempontból jónak tartja. Nézeteit a végletek kiegyenlítésének és harmonizálásának jegyében inkább továbbfejleszti és következetesen elmélyíti, semmint felülvizsgálja. Ez választja el őt például Paál Árpádtól is, aki kisebbségpolitikusként sokkal nagyobb utat járt be az ideológiák végletei között.¹²³ Paál sokoldalú radikalizmusa, a felismert társadalmi tényállásokból könnyörtelenül és igen gyakran egyoldalúan levont következtetései bizonyára idegenek voltak Gyárfástól. A nagyváradi lap szerinte minden bizonytalansággal szélösséges állásfoglalásai Gyárfásnak túl messzemenőek lehettek, noha nem ismeretes, hogy főmunkatársként a lap 1935 utáni radikalizálódása ellen bármit is tett volna. Ugyanakkor alá kell azt is húzni, hogy Paál völkisch gondolatrendszere minden kirekesztő vonása ellenére egy tágabb nemzetfogalmat jelentett (éppen úgy, mint Jakabffy liberalizmusa), s a magyar társadalom nagyobb részét foglalta magába, mint Gyárfás elitista, a hagyományos osztályok átöröklött előjogait védő hozzáállása (ennek feladása az 1920-as évek elején csupán taktikai kényszerből tett lépésként értelmezendő).

Források hiányában nem lehet részletesebben megvizsgálni, miben különbözött Gyárfás gondolatvilága Bethlen Györgyétől, Bánffyétől vagy Szász Pálétól, s miként vélekedett ő maga ezekről a személyekről. A erdélyi magyar kisebbség politikai skáláján kétségkívül Bethlen és a Paál-kör között kell őt elhelyeznünk. Ennek bizonyítására tettünk kísérletet a fentiekben, s talán sikerült a bemutatott tényanyaggal és érveléssel a Gyárfásról eddig csupán mint konzervatív-katolikus politikusról kialakult képet némileg módosítanunk és többoldalúvá tennünk.

■
¹²² Horváth: *Elutasítás...* 157., 180–181.

¹²³ Horváth Sz. Ferenc: *Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti nézeteiről.* In Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla szerk.: i. m. 117–161.

